

Paweł Bezak

Obok Orła znak Pogoni : wybrane pamiętki Powstania Styczniowego w zbiorach niektórych muzeów warszawskich

Niepodległość i Pamięć 17/1 (31), 355-362

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Paweł Bezak

Muzeum Niepodległości
w Warszawie

Obok Orła znak Pogoni – wybrane pamiątki Powstania Styczniowego w zbiorach niektórych muzeów warszawskich

Oto minęła 22 stycznia – kolejna rocznica wybuchu jednego z największych, a zarazem najtragiczniejszych zrywów niepodległościowych w historii Polski – Powstania Styczniowego. Ogłoszono je manifestem Tymczasowego Rządu Narodowego, stanowiącym odpowiedź na terror rosyjski, stale narastający wobec biernego oporu Polaków.

Powstanie poprzedzały liczne sygnały, zwiastujące nadchodzącą konfrontację: pogrzeb wdowy po generale Sowińskim w czerwcu 1860 roku stał się okazją do masowej manifestacji patriotycznej ludności Warszawy, równie masowo obchodzone rocznice starć Powstania Listopadowego były pretekstem do kolejnych, publicznych wystąpień o charakterze niepodległościowym. Nastroje w Królestwie Polskim pogarszały się, a pogrzeb pięciu manifestantów, poległych 27 lutego 1861 roku na Krakowskim Przedmieściu, przeistoczył się w ogromną demonstrację, szerokim echem odbijając się także na prowincji. Próby pacyfikacji nastrojów antyrosyjskich, podejmowane przez cara Aleksandra II – początkowo natury politycznej i administracyjnej – zakończyły się krwawym stłumieniem kolejnych demonstracji, a liczba samych tylko ofiar śmiertelnych przekroczyła setkę. Wkrótce już samo noszenie stroju narodowego czy śpiewanie pieśni patriotycznych groziło aresztowaniem. Stan wojenny, wprowadzony 14 października 1861 roku, zbiegający się z ogłoszeniem przez Kościół żałoby narodowej, zaowocował nasileniem terroru. W odpowiedzi polscy konspiratorzy rozpoczęli przygotowania do wystąpienia zbrojnego. Dla osłabienia tych dążeń Rosjanie szli na niewielkie ustępstwa, realizując tym samym niektóre postulaty zgłaszane przez społeczeństwo Królestwa, ale jednocześnie – w połowie stycznia 1863 roku – zarządzili pobór do wojska, mający objąć między innymi tysiące mężczyzn, podejrzewanych o przynależność do grup spiskowych. Ten ostatni krok przyspieszył decyzję o wybuchu rebelii antyrosyjskiej.

Powstanie wybuchło przedwcześnie. Przeciw stutysięcznej armii rosyjskiej, stacjonującej w Królestwie Polskim, wystąpiło kilkanaście tysięcy insurgentów. Nie zagłębiając się w zmienny (choć z początku szczęśliwy dla powstańców) przebieg walk na ziemiach Polski i Litwy, wspomnieć trzeba o nader wymownym bilansie zrywu: ponad tysiącu stoczonych bitew i potyczek, nawet kilkudziesięciu tysiącach poległych, blisko tysiącu straconych, dziesiątkach tysięcy zesłanych na katorgę, na Sybir, bądź zmuszonych do emigracji, o likwidacji autonomii Królestwa, konfiskacie majątków, osłabieniu

gospodarczym i rusyfikacji. Klęska powstania pociągnęła za sobą konieczność zmiany działań, mających być sposobem na zachowanie tożsamości narodowej Polaków, w miejsce walki stawiając pracę organiczną.

Muzeum warszawskim udało się do tej pory zgromadzić w swych zbiorach liczne pamiątki – zarówno przedmioty należące do samych uczestników Powstania Styczniowego, jak też związane bezpośrednio z jego przebiegiem lub poszczególnymi wydarzeniami, stanowiącymi jego preludeum bądź następstwa. W poniższym tekście broń powstańcza traktuję marginalnie, skupiając się raczej na drobnych przedmiotach, charakterystycznych, będących zarówno wyrazem obowiązującej wówczas mody, jak i odzwierciedleniem nastrojów patriotycznych, panujących w społeczeństwie.

Mało zachowało się mundurów, czy nawet na poły cywilnych strojów, w jakich występowali uczestnicy powstania, nie mówiąc już o chorągwiach ich oddziałów i partii. O wiele liczniejsze są drobne pamiątki: klamry do pasów, emblematy, rozmaita biżuteria patriotyczna, ale także fotografie z epoki – częstokroć, mimo znacznego upływu czasu – ilustrujące bardzo dokładnie wygląd bojowników o wolność. Trudno pisać o każdym obiekcie osobno, choć byłoby to zapewne niezwykle pouczające i pasjonujące zajęcie, łatwiej zaś skupić się na grupach określanych wspólnymi mianownikami przedmiotów, niekiedy różniących się dość znacznie między sobą.

O zróżnicowanym w poszczególnych jednostkach mundurze powstańczym piszą autorki pracy „Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego”: *Kosynierzy w oddziale Zygmunta Sierakowskiego np. nosili szare siermięgi i czarne czapki. Piechota Marcina Borelowskiego otrzymała szare bluzy i czapki, jazda natomiast – granatowe bluzy i kepi. W oddziale ks. A. Mackiewicza w Kowieńskim powstańcy nosili szare sukmany do kolan, przepasane pasem rzemiennym, a oficerowie – czamary. Jako nakrycie głowy służyły rogatywki obszyte barankiem. Oficerowie Dionizego Czachowskiego przywdziewali czarne konfederatki obszyte czarnym barankiem oraz krótkie kożuszki baranie¹. Rolę nakrycia głowy spełniały najczęściej czapki typowe zarówno dla epoki, jak i tradycji polskiej. Mundur stanowił mieszankę stroju narodowego i zdobycznych (lub zakupionych za granicą) elementów umundurowania: rosyjskiego i austriackiego. Oporządzenie składało się z pasa, torby lub tornistra, a w wypadku posiadania broni palnej także z odpowiedniej ładownicy, kieszonki na kapiszony, a – w razie potrzeby – również kabury.*

W przytaczanej już pozycji pokazane zostały czapki: rogatywka z czarnym daszkiem skórzanym, sukienna, biała, z otokiem czerwono-niebieskim, ozdobiona biało-czerwoną kokardą z haftowanym Orłem; rogatywka z czarnego sukna z wysokim otokiem z takiegoż baranka, przybrana kokardą biało-niebiesko-karmazynową²; batorówka z szarego baranka z karmazynowym, aksamitnym denkiem, przyozdobiona jedwabną, karmazynową kokardą z posrebrzonym Orłem; granatowe kepi z czarnym, skórzanym daszkiem i złotymi galonikami, z posrebrzaną kokardą³ ze srebrnym orzełkiem; fez z czerwonego aksamitu, z otokiem z białego baranka⁴.

1 *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, [oprac.:] W. Bigoszevska, M. Słoniewska, [red.:] Z. Szkoda, Warszawa 1966, s. 72.

2 Barwy tradycyjnie uznawane w wieku XIX, obok ustawowych – bieli i czerwieni, za narodowe, odwołujące się do tradycji Wielkiej Rewolucji Francuskiej, ale także do trójdzielnego godła, na którym polski Orzeł umieszczany był w polu czerwonym, litewska Pogoń w błękitnym, zaś ruski Archanioł Michał – w polu srebrnym.

3 Więcej o barwach i technologii wykonania kokard powstańczych w: S. Russocki, S.K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Warszawa 1963.

4 Obiekty ukazane w: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, ss. 73-95 oraz zaprezentowane powtórnie i szczegółowo opisane w: *Polski mundur wojskowy*, ss. 225-227 i 346-348.

Rolę kurtki mundurowej pełnić mogła przykładowo⁵: ciemnozielona wołoszka z niebieskimi dodatkami, czarna lub granatowa czamara, noszona na szafirowej barwy żupan albo amarantową koszulę garibaldijską, szara świtka, wreszcie czarna żuawka lub czamara, noszona na takąż kamizelkę „żuawów śmierci”, ozdobioną białym krzyżem⁶.

Pas powstańczy przybierał rozmaite formy, od szarfy krytej złocistym galonem, ozdobionej haftowanymi srebrem Orłami⁷, po szeroki ramię, którego jedyną ozdobę stanowiła klamra. Te z kolei reprezentowały szeroka gamę odmian, zarówno pod względem symboliki, jak też materiału, z którego zostały wykonane. Najczęściej spotyka się klamry mosiężne, zwykle srebrzone, rzadziej srebrne czy stalowe, w formie płytki prostokątnej, owalnej, zbliżone do kwadratu, o rogach ostrych lub ściętych, niekiedy z ozdobnie wycinanymi bokami. Niekiedy klamry stanowić mogły też ozdobę cywilną, będąc równocześnie specyficzną formą biżuterii patriotycznej. W katalogach zbiorów Muzeum Wojska Polskiego⁸, Muzeum Historycznego m.st. Warszawy⁹ oraz dawnego Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego¹⁰ (zbiory przejęło Muzeum Niepodległości w Warszawie) ukazane zostały następujące obiekty:

- klamra mosiężna, srebrzona, w formie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, z aplikacją w postaci popiersia Tadeusza Kościuszki w ozdobnym kartuszu¹¹;
- klamra mosiężna, srebrzona, w formie prostokąta o ściętych narożnikach, z Orłem i Pogonią wypukło cyzelowanymi, otoczonymi liśćmi akantu¹²;
- klamra w formie prostokąta zorientowanego pionowo, z nałożonym Orłem i Pogonią niżej niego, o brzegach zdobionych wypukłym motywem roślinnym¹³;
- klamra mosiężna, w formie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, z rytym wklęsłym motywem kotwicy, umieszczonym w owalu¹⁴;
- klamra stalowa, w formie kwadratu u falisto wyciętych brzegach, z nałożoną mosiężną broszą patriotyczną w postaci Orła w koronie, między gałązką wawrzynu i krzyżem¹⁵;
- klamra stalowa, owalna, z aplikacjami w formie mosiężnego, srebrzonego popiersia Tadeusza Kościuszki oraz stalowych gwiazdek, rozmieszczonych na brzegach¹⁶;
- klamra mosiężna, srebrzona, prostokątna, na niej podwójna, repusowana tarcza z Orłem i Pogonią w polach emaliowanych na czerwono i na błękitno¹⁷;

5 Według zachowanych obiektów.

6 Obiekty prezentowane w: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, ss. 73-95 oraz zaprezentowane powtórnie i szczegółowo opisane w: *Polski mundur wojskowy*, ss. 226, 228, 347 i 348.

7 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 96 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 225-227 i 346-348.

8 *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, [oprac.:] W. Bigoszevska, M. Słoniewska, [red.:] Z. Szkoda, Warszawa 1966; Z. Żygulski jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988.

9 G. Kieniewiczowa, *Pamiątki powstań narodowych w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, Warszawa 1988.

10 *Powstanie Styczniowe. Katalog zbiorów Muzeum Historii Polskiego Ruchu rewolucyjnego w Warszawie*, [oprac.:] H. Wiórkiewicz, H. Ozyra, B. Andrzejewska, Warszawa 1982.

11 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 73 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 225 i 346.

12 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 75 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 226 i 347.

13 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 79.

14 Ibidem, s. 87.

15 Ibidem, s. 96.

16 Ibidem, s. 97.

17 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 97 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 228 i 348, podobny obiekt w: *Pamiątki powstań narodowych...*, s. 110.

- blacha stalowa z klamry do pasa, w formie tarczy dwudzielnej z Orłem bez korony i Pogonią¹⁸;
- klamra stalowa, prostokątna, o ściętych narożnikach, z nałożonym trójdzielnym herbem z Orłem, Pogonią i Archaniołem Michałem, zwieńczonym koroną, wykonany z mosiądzu¹⁹;
- klamra mosiężna ze śladami srebrzenia, ażurowa, z kotwicą umieszczoną pośród motywów roślinnych²⁰;
- klamra srebrzona, prostokątna, o bokach faliście wycinanych, z nałożonym popiersiem Tadeusza Kościuszki i grawerowanymi motywami: Orłem, wstęgą z napisem: „O Boże pozwól jeszcze raz nam wolność”, lancami, sztandarami, lufami armatnimi²¹;
- nakładka na klamrę do pasa, brązowa, owalna, z popiersiem Tadeusza Kościuszki w krakusce²²;
- klamra srebrzona, prostokątna, o zaokrąglonych narożnikach, z nałożonym Orłem w koronie, umieszczonym w wieńcu z gałązek cierniowych²³;
- klamra srebrzona, w formie dwóch owali – na jednym grawerowana kotwica i serce, na drugim krzyż z koroną cierniową i dwie gałązki palmowe – połączonych małą, owalną tarczą z nałożonym Orłem²⁴;
- klamra srebrna, w formie prostokąta zorientowanego pionowo, o zaokrąglonych dłuższych bokach, na nałożoną kompozycją symboli patriotycznych: Orła, krzyża, kotwicy i wieńca z gałązek cierniowych i liści laurowych²⁵;
- klamra owalna, z nałożonym pośrodku złożonym Orłem²⁶;
- nakładka na klamrę w postaci Orła pod koroną²⁷;
- nakładka na klamrę w postaci owalu czarno emaliowanego, z Orłem²⁸;
- klamra dwuczęściowa, w formie spiętej sprzączką, okrągłej wstęgi z napisem „BOŻE ZBAW POLSKĘ” i Orłem umieszczonym wewnątrz²⁹;
- klamra w formie prostokąta o ściętych i zaokrąglonych rogach, z nałożonym Orłem i Pogonią³⁰;
- klamra prostokątna, czarno emaliowana, srebrna, z nałożonym pośrodku Orłem w koronie, trzymającym w szponach berło i jabłko³¹.

Niezbyt liczną, lecz niezwykle istotną grupę eksponatów stanowią odznaki, oznaki i kokardy, noszone zwykle na czapkach czy na piersiach mundurów powstańczych, lecz znajdujące również zastosowanie w świecie cywilnym – jako ozdoba stroju, stanowiąca manifest uczuć patriotycznych jego właściciela. Nie we wszystkich przypadkach możliwe jest precyzyjne datowanie, biorąc pod uwagę, iż wiele podobnych obiektów było wykonywanych w późniejszym okresie, jako pamiątki rocznicowe. Jako emblematy powstańcze traktuje się zwykle kokardy z godłem, rozmaite brosze z pod-

18 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 98.

19 Patrz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 228 i 348.

20 Ibidem.

21 Patrz: *Pamiątki powstań narodowych...*, s. 22.

22 Ibidem.

23 Patrz: *Pamiątki powstań narodowych...*, s. 94-95.

24 Ibidem.

25 Patrz: *Pamiątki powstań narodowych...*, s. 95.

26 Ibidem.

27 Ibidem.

28 Ibidem.

29 Ibidem, s. 110.

30 Ibidem, s. 111.

31 Ibidem, s. 119.

bnymi motywami oraz orły wojskowe z czasów Królestwa Polskiego, najczęściej pozabawione tarczy amazonek³². W przytoczonych już wydawnictwach pokazano:

– odznakę dyktatorską gen. M. Langiewicza, srebrną, okrągłą, pokrytą emalią czerwoną, białą i granatową, w formie nawiązującej do kokard, z Orłem w koronie nałożonym w centralnym polu czerwonym³³;

– kokardę ze wstążki biało-czerwonej z haftowanym Orłem srebrnym³⁴;

– kokardę karmazynową, jedwabną, z Orłem metalowym, posrebrzonym³⁵;

– kokardę trójbarwną, biało-niebiesko-karmazynową, w postaci pęku wstążek jedwabnych³⁶;

– kokardę srebrzoną, czerwono emaliowaną, z Orłem srebrnym³⁷;

– kitki do czapek pułku jazdy gen. E. Rochebrune’a, z piór czaplich białych, przyszytych do kokard uformowanych z wstążeczek jedwabnych białych i amarantowych, pośrodku których, na amarantowym tle wyhaftowano białymi koralikami Orły³⁸;

– kokardę trójkolorową ze wstążki jedwabnej, błękitno-biało-czerwonej, z naszytą tarczą w analogicznych barwach, na czerwonym polu wyhaftowany Orzeł³⁹;

– kokardę (rocznicową) w formie rozetki z błękitno-biało-fioletowej wstążki jedwabnej, zakończonej luźno opuszczonymi wstążkami barwy białej i fioletowej, z Orłem przyszytym na środku⁴⁰;

– Orła blaszanego w typie występującym na wyrobach z okresu Powstania Styczniowego⁴¹;

– kokardę z sukna pąsowego z Orłem metalowym, obwiedzionym spiralnym drucikiem i srebrzystymi, podłużnymi koralikami, tzw. słomkami⁴²;

– odznakę na czapkę „żuawów śmierci” w formie czaszki na skrzyżowanych pischczelach⁴³;

– odznakę w formie Orła w koronie, wspartego na wstędze z napisem: „BOŻE ZBAW POLSKĘ”, na tle pary szabel⁴⁴.

Osobną grupą przedmiotów, związanych z Powstaniem Styczniowym, jest biżuteria patriotyczna. Przybierała ona w latach sześćdziesiątych XIX wieku dosyć charakterystyczne formy, lub zdobiona była niezwykle typowymi dla tamtego okresu, niespotykanymi wcześniej motywami⁴⁵, symbolizującymi zarówno dążenia narodowowyzwoleńcze, panujące wówczas w Królestwie Polskim, jak też żałobę po poległych uczestni-

32 Por.: *Pamiętki powstań narodowych...*, s. 125.

33 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 58.

34 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 73 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 225 i 346.

35 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 88 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 225 i 347.

36 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 74-75 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 226 i 347.

37 Patrz: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 93 oraz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 227 i 347.

38 Patrz: *Polski mundur wojskowy*, ss. 227 i 347.

39 Patrz: *Pamiętki powstań narodowych...*, s. 53.

40 Patrz: *Pamiętki powstań narodowych...*, s. 123.

41 Ibidem.

42 Ibidem, s. 124.

43 Ibidem, s. 112.

44 Patrz: *Powstanie Styczniowe. Katalog zbiorów...*, ss. 53 i 195.

45 Łańcuch i kłódka symbolizowały niewolę, krzyż – żałobę i zmartwychwstanie, serce – miłość i pojednanie, kotwica – nadzieję.

kach demonstracji patriotycznych i powstańcach. Do najbardziej charakterystycznych, a przy tym najokazalszych okazów, reprezentujących obie te grupy, należą⁴⁶:

– krzyże – występujące w omawianym okresie najczęściej w charakterze biżuterii żałobnej, zwykle żelazne⁴⁷, czernione lub czarno emaliowane, zdobione napisami, datami lub całkiem gładkie, z rozmaicie kombinowanymi ze sobą motywami palmy, korony cierniowej, serca, niekiedy również Orłem lub godłem trójdzielnym⁴⁸;

– wisiorki i medaliki – wykonywane z metalu lub z laki, w formie serc, kotwic, kłódek, kwiatów lili czy symboli Męki Pańskiej, noszone jako elementy naszyjników, bransolet i dewizek; obok nich występowały medaliki z motywami patriotycznymi – godłem, krakuską, elementami uzbrojenia⁴⁹; osobną grupę stanowiły owalne medaliki, bite w różnych metalach dla upamiętnienia poległych uczestników demonstracji patriotycznej 27 lutego 1861 roku⁵⁰;

– pierścionki i sygnety – egzemplarze o bardzo różnym poziomie artystycznym, rozmaitym materiale, z wizerunkiem Tadeusza Kościuszki, dwudzielnym lub trójdzielnym godłem, samym Orłem, wizerunkiem Matki Boskiej, krzyża, kotwicy, serca – łączonych w rozmaitych kombinacjach;

– obrączki – wykonywane z różnych materiałów, kryte zwykle emalią czarną lub w barwach narodowych, z datami manifestacji i rocznic, hasłami patriotycznymi, motywami krzyża, gałązki palmowej, korony cierniowej, trumny, serca, kotwicy, splecionych dłoni, jak również godzie: Orła lub Orła i Pogoni;

– brosze – najczęściej srebrne lub miedziane, rzadziej rogowe, stanowią niewątpliwie najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę obiektów, warto jednak pamiętać o popularności kilku motywów, szczególnie chętnie powielanych przez twórców; pierwszym z nich był spięty pas, ozdobiony napisem „BOŻE ZBAW POLSKĘ”, zazwyczaj – choć nie było to regułą! – uzupełniony wewnątrz Orłem w koronie lub bez tejsze; drugi nawiązywał do niego, jednak miejsce Orła zajmowały herby Polski i Litwy, zaś hasło brzmiało: „JEDNOŚĆ STANOWI SIŁĘ”; kolejny przybierał postać czarno emaliowanego okręgu, ozdobionego hasłem patriotycznym („NIECH ŻYJE POLSKA”, „W JEDNOŚCI SIŁA 1861”), w którym umieszczano Orła lub dwudzielne godło; popularny był również wzór, którego podstawę i dominujący element stanowiła korona cierniowa, uzupełniana krzyżem, gałązką palmową, kotwicą, a niekiedy także sercem lub godłem, ukazywanymi w różnorodnych zestawieniach; rzadziej używano brosz zawierających jako motyw przewodni elementy uzbrojenia, kotwicy czy samo godło (w rozmaitych postaciach), umieszczone na ozdobnej plakietce; niektóre brosze wykorzystywano jako elementy klamer do pasów, jak choćby wykonaną w miedzianym, czernionym kombinację, przedstawiającą Orła w koronie, zrywającego się do lotu, umieszczonego na tle w formie krzyża i gałązki wawrzynu⁵¹;

46 Opisane szczegółowo i pokazane w pracach: *Pamiętki powstań narodowych... oraz Powstanie Styczniowe. Katalog zbiorów...*

47 Spotyka się egzemplarze miedziane, agatowe, lakowe, hebanowe, drewniane, a niekiedy także srebrne.

48 Interesujący egzemplarz, upamiętniający ogłoszenie „Złotej Hramoty” na Rusi pokazany został w: *Powstanie Styczniowe. Katalog zbiorów...*, ss. 54 i 196.

49 Interesujący przykład medalika patriotycznego, zawierającego wzmiankowane symbole, pokazany został w: *Pamiętki powstań narodowych...*, s. 111.

50 Liczna grupa tego typu obiektów została pokazana w: *Powstanie Styczniowe. Katalog zbiorów...*, ss. 56-59 i 197-198.

51 Brosza prezentowana w: W. Bigoszevska, *Polska biżuteria patriotyczna*, Warszawa 2003, s. 106, została wykorzystana jako nakładka na klamerę stalową, pokazaną w: *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, s. 96.

– naszyjniki – często w formie łańcuchów, wykonywane z metalu, laki, szkliva, koralu, włosia, drewna, masy chlebowej lub rogu, utrzymane zwykle w czarnej tonacji, typowej dla biżuterii żałobnej, noszonej zarówno przed wybuchem jak i po upadku Powstania Styczniowego;

– bransolety – wykonywane z laki bądź rogu, utrzymanych w czarnej tonacji, zwykle w formie łańcucha lub łączonych ze sobą płytek; bransolety metalowe bywały dwuczęściowe (z półobręczy), gładkie, kryte emalią oraz wieloczęściowe – te składały się z płaskich, owalnych ogniw, zdobionych emalią lub szklivem i aplikacjami, zwykle w postaci godeł;

– dewizki – w formie czernionych łańcuszków stalowych lub czarnych aksamitek, zakończonych zaczepkami, z dodanymi zawieszkami lub znaczkami o charakterze patriotycznym;

– breloki i zawieszki – znany jest zarówno egzemplarz z czarnej laki, w formie małej kłódki, ozdobionej metalowym Orłem, umieszczonym na pąsowej, jedwabnej podkładce, jak też wykonane w metalu, zróżnicowane formy Orłów, często wspartych na wstędze z napisem „Boże zbaw Polskę”, czy ażurowy kartusz z umieszczonymi po obu stronach: Orłem oraz trójdzielnym godłem Polski, Litwy i Rusi;

– szpilki do krawatów – metalowe, najczęściej w formie Orła, o bardzo zróżnicowanym rysunku; obok nich spotyka się egzemplarze w formie pasa spiętego klamrą, z napisem „BOŻE ZBAW POLSKĘ”, a także w formie krzyży z nałożoną nań koroną cierniową czy gałązką palmową, a niekiedy oboma tymi motywami;

– spinki do mankietów – wykonywane z monet, zaopatrzonych w stosowny słupek; metalowe, często złocone i emaliowane (barwy narodowe, zieleń, czerń), w formie pełnych lub ażurowych kombinacji symboli patriotycznych lub oznak żałoby narodowej (stanowiące niekiedy dokładne powtórzenie motywów ze szpil i mniejszych broszek), Orłów, tak występujących samodzielnie, jak też umieszczanych na geometrycznych, czernionych plakietkach, wreszcie w postaci okrągłych płytek z wyobrażonymi nań osobno Orłem i Pogonią, tworzących parę; znane są również egzemplarze wykonywane z czarnego, rytowanego szkła; ciekawe i niezwykle udane pod względem artystycznym są spinki do mankietów wytworzone z wykorzystaniem srebra i koralu⁵²;

– kolczyki – znana jest para wykonana ze srebra i czarnego dżetu, w formie dwu par stosunkowo drobnych paciorków⁵³;

– zegarki kieszonkowe – spotyka się egzemplarze z portretem Tadeusza Kościuszki, rozmaitymi przedstawieniami godła, znakiem krzyża lub wizerunkiem Matki Boskiej, grawerowanymi, emaliowanymi bądź aplikowanymi na kopercie.

Obok wyżej wymienionych, spotkać można rozmaite elementy stroju, jak opaski i kołnierzyki żałobne, sakiewki, futorialiki, papierośnice czy płyty tkanin, ozdobione haftem bądź naszytymi paciorkami, tworzącymi różnorakie motywy patriotyczne⁵⁴.

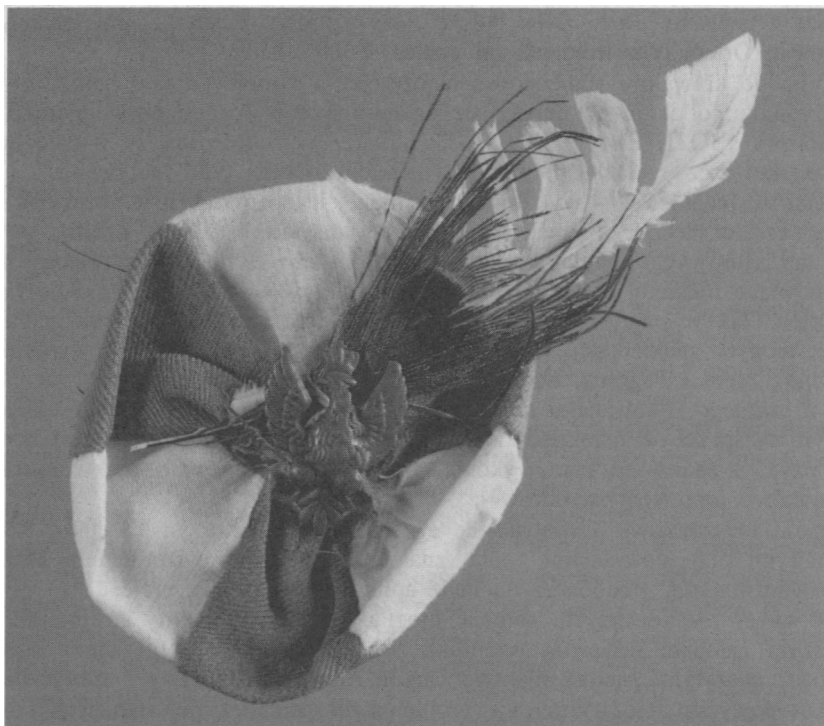
Artykuł powyższy nie wyczerpuje problematyki pamiątek powstańczych i – ogromnej wszak liczby – biżuterii patriotycznej doby Powstania Styczniowego, stanowiąc jedynie próbę krótkiego usystematyzowania obecnego stanu wiedzy na temat zabytków z tamtego okresu. Nie jest, niestety, możliwe omówienie wszystkich zachowanych obie-

52 Zarówno wykonane w formie tradycyjnej, gdzie koral pełni rolę wypełnienia osadzonego na srebrnej podstawie, jak również spinki w formie dwu par kulistych koralu z osadzonymi nań Orłami, połączonych prostymi, srebrnymi ogniwkami – prezentowane w: W. Bigoszevska, *Polska biżuteria patriotyczna*, Warszawa 2003, ss. 116-117.

53 Patrz: *Powstanie Styczniowe. Katalog zbiorów...*, s. 54.

54 Pojedyncze obiekty tego typu pokazane zostały w: *Pamiątki powstań narodowych...*

któw; warto pamiętać przy tej okazji, iż wiele z nich nosiło cechy wyrobów indywidualnych, jednostkowych, a więc niepowtarzalnych, nawiązujących jednak, w różnym stopniu, do powszechnie przyjętych wówczas wzorców i mód, będąc często lepszym lub gorszym – zależnie od zdolności manualnych i warsztatowych swego twórcy – odwzorowaniem konkretnego projektu czy pierwowzoru.

Kokarda na czapkę Krakusów w Powstaniu Styczniowym (ze zbiorów Muzeum Niepodległości)